

GESCHICHTE

Dümmerth Dezső

A MAGYARSÁG SZEMÉLYISÉGTÖRTÉNETI PROBLÉMÁI

A történész, s általában a gondolkodó ember épp akkor, mikor a jövőn töpreng, érzi legjobban a szükségét annak, hogy támasztékért a történelemhez, a gyökekhez és az elmúlt élet folyamatához forduljon. A történelemszemlélő tűnődése azután végül is arra vezet, hogy a gazdasági helyzet, a társadalmi viszonyok, a kulturális fejlődés és az államformák alakulásának problémáiban egyaránt egy olyan, archaikus időkből örökölt viszonyt vegyen észre, mint az egyén és a tömeg viszonya. Mert ez az archaikus kapcsolat marad valami módon mindig eleven, ölt új és új formákat, s alakítja a múltat, de ugyanakkor a jövőt is.

Az embertömegek, melyek a történeti idők kezdetén egyszer csak felmerülnek a homályból, kezdve a patriarchális apai hatalomtól egészen a királyokig és köztársasági elnökökig, mindenképpen egy vagy néhány vezetésre hivatott egyén, s a velük viszonyba lépő, nekik engedelmességet bizonyos sokaságnak megformálását végzik el. A tömeg fölé kerülő uralkodó ad arcukat a kormányzása alá kerülő embercsoportnak, népnek. Nem mindig szükséges, hogy ezeket az uralkodókat feltétlenül királyoknak nevezzék. A lényeg: tisztségében elegendő hatalma legyen arra, hogy védelmet

szerezzen, célt adjon egy nép életének, s hogy ezt a kormányzó küldetését, ezt az erőt éreztetni és elhítenni tudja.

Az államforma kérdése, mely valójában egy-egy megformálódó népcsoport államalkotó-képességével függ össze, egyike a történelem elindulását megalapozó tényezőknél.

A probléma természetesen nem úgy vetődik fel, mintha királyok jelenlétében történhetnék csak magasabbrendű, kulturális fejlődés. Sőt, mintha a központi hatalom gyengülése, a kiművelt emberfők gyarapodása és irányító képessége a demokratikus, köztársasági fejlődésben, mint Athén és Róma példáján láthatjuk, sokszor éppen kedvező az emberiség szellemi fölemelkedésének. A történelem azonban egyúttal az emberi szenvedélyek hullámhegyeit és völgyeit is megmutatja. Megbénulhat a szellem egy király zsarnoksága alatt, de a másik végletben: szét is eshet akár egy egész társadalom, a maga kultúrájával együtt, ha a hatalomért túl sokan marakodnak, s nem képesek egymást legyőzni.

Ha már most a magyarság helyét keressük Európában, amint a IX. század végén először jelenik meg a Kárpát-medencében, hogy mai országát — illetve annak történetileg nagyobb terjedelmét — birtokba vegye, kétségtelenül döntő forráshivatkozás tárgya a kortárs bizánci író, Bölcs Leó császár megállapítása. O ugyanis a birodalma határai mentén feltűnő, s örökös fenyegetést jelentő, egymáshoz hasonló kultúrájú, harcias és pompakedvelő lovasnomád népekről írva, ezeknek együtteséből (az akkor már letelepedett életformában élő) bolgárokat és magyarokat kiemeli, s a többiektől jól megkülönbözteti. "Csupán a bolgárok és magyarok (türk név alatt) népe fordít gondot hadirendre,... s így a többi népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak."

A mi számunkra, mivel nem tudunk más igénnyel tekinteni saját nemzetünk történetére, mint a kultúra mércéjével, döntő fontosságú, s mivel igaz, az egész későbbi jövőt is meghatározó ez a felismerés: "...egy főnek az uralma alatt állnak".

A tárgyilagos feljegyzőnek bizonyuló bizánci császár, aki

a kelet felől érkező népek akkori kavargásában, a gyorsan keletkező, de gyorsan is enyésző lovas-birodalmak korában — ha nem is tekintette az ideérkező magyarság megjelenését egy ezeregyszáz éven át a mai napig is fennálló ország megalapításának, saját tapasztalatából és hagyományából tudta, mi a jelentősége az “egy fő” alatt álló kormányzásnak.

A magyarság számára, saját, középkori történetének, a Kárpát-medencétől az Adriai-tengerig terjedő, a térséget vezető nagyhatalmának kulcsszava rejlik a bizánci császár által megfigyelt “egy fő” alatti uralomban. Nem volt szükségszerű, hogy ebből varázs-szer, biztos vezérfonal váljék, hiszen sok király-vezette ország létezett a világon. Ha azonban összeillesztjük Bölcs Leó 912 körül írt megfigyeléseit a magyar hadrendről, maguknak a magyaroknak saját hagyományával, felfigyelhetünk rá, hogy a császár voltaképpen éppen a krónikákban fenntartott első két fejedelem, Álmos és Árpád uralkodásának lepergése után készíti el a magyarok mérlegét. Adva volt két erőskezű vezér, aki egy népet a keleti pusztákon nyargaló, hódító, szabad száguldáshoz szokott harcra kész, állattenyésztő lovasok tömegéből kiemelt, megformált, engedelmességre kényszerített, s elérte, hogy ugyanazt akarják, amit ők.

Ma, a modern technika korában, mikor már egészen divatosá lett a forrásokat túlracionalizálni, agyonkritizálni, Magyarországon pedig a hosszú idegen-uralom alatt mindig a nemzeti érzés létezését tagadni, újra fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy az az “egy fő alatt álló hadrend” és a “nagyobb erővel vívott közelharcok” egy tárgyilagos, külső megfigyelő által egy nemzet születését jelzik. Ugyanezt a születést jelzi a magyar krónikák hagyománya is, világos szavakkal, s többféle variációban is fennmaradt, lényegében azonos szöveggel.

Ezekből kitűnik, hogy a nagyobb erővel vívott közelharcok egy olyan sajátos hadrendből sarjadtak, mely viszont alapértelmét jellegzetes vezéreszmében látta. Az akkori ember, aki még nem számítógépekhez kapkodva tervezett, hanem a vérében hordozta, apjától-anyjától, családjától, nem-

zetségétől örökölte a hagyományokat, melyeket növekedve és felcseperedve maga körül látott folytatni — a megélhetés, az érvényesülés lehetőségeit a harcban, a hódításban látta. Ezzel együtt pedig a támadók ellen való védekezésben. A rabszolgákat ugyan mindenütt kényszerrel hajtották munkára, szolgálkákká pedig azok lettek, akiket a harcban legyőztek. S ennek a győzelmek közt születő nemzetnek képét festik tovább ugyancsak a honfoglaláskori időkből az arab földrajzi írók, Ibn Ruszta, Gardizi, Al Bakri, mikor Bölcs Leóval egyidőben még ezt írják le: “A magyar... a törököknek egy fajtája... Sok szántóföldjük van. Hatalmuk kiterjed mindazokra a szlávokra, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos adókat vetnek ki rájuk, és úgy kezelik őket, mint a foglyokat... A magyarok csinosak és jókinézésűek. Ruhájuk brokátból készült. Fegyvereik ezüsttel vannak kiverve és gyönggyel berakottak.”

Az “egy fő” központi akarata tehát szabad elhatározású harcosokat fogott egybe. S még akkor is, ha nem feledkezünk meg előnytelen tulajdonságaikról sem, hogy “fürkészőek és szándékukat rejtegetők, barátságtalanok és megbízhatatlanok...”, valamint hogy mindig vannak közöttük, akik hajlamosak az árulásra, s ezekre nagyon haragszanak — a kép akkor is világos marad, s nem mond ellent a magyar hagyománynak. Annak tudniillik, amit a krónikákban egybehangzóan olvasunk: a magyarok honfoglalása a Kárpát-medencében “örökség jogán” történt.

Miként lehetett egy megszülető nemzetnek öröksége?

Csak egyetlen módon. Úgy, ahogy a hadrend nagyobb fegyelme és ereje is összeállt: egyetlen fő uralmának elismerése révén. S ez a rend csak úgy léphetett érvénybe, ha elhithető ereje is volt. Ha nem csupán nyers, anyagi erő, hanem — a magyar ezt ezzel a szóval fejezi ki, jellemzően — *lelkesíteni* képes vezéreszme is tartozott hozzá. A mai, materialista kor emberei, tudósai, kutatói közül sokan már szinte nem is értik, hogy szabad szó szerint elhinni olykor a forrásokban még fellelhető elbeszélő — racionális oldalról olykor naivnak, mesésnek tűnő — elemet. Azt például, mikor

egy fő, egyetlen személy, egyetlen lélek révén egy egész népre érvényes rend, közelebbről például *küldetéstudat* jelentkezik.

Természetesen nem kell, sőt nem szabad mindig az ilyen vezéreszméket, küldetéstudatokat túlságosan magasra értékelni. Főleg akkor nem, ha valamilyen a környezetre, másokra ártalmas agresszió, támadó háború, öldöklés fejlődik ki belőle. Ez pedig ma is, a már annyira józannak hitt, racionális, modern technika korában is, nacionalista elfogultság révén szinte járványszerűen kezd pusztítani. Ilyenkor természetesen az eszme már túlburjánzik, már nem rend, hanem éppen a rombolás, a rendetlenség ürügye lehet. Annyi azonban tagadhatatlan, hogy létezhet egy központi eszméből kinőve józan keretek és szervezettség között megtartott társadalmi, kulturális vagy épp államalkotó erő is. Ez, ha nem bocsát ki magából vadhajtásokat, ésszerűséget, megnyugvást, békét eredményezhet.

Mellőzzük a politikai célokból utólag gyártott hagyományokat, emlékezéseket. Helyettük egyes régi népek és nemzetek esetében azonban, ha régi szövegeket veszünk vizsgálat alá, úgy találjuk, a magyarság már a XIII. század elején is számon tartotta a honfoglalás előtti emlékeket.

Ezek a krónikák, melyek megszövegezésük egyes részleteiben a XI. század második felére, már Szent István halála utáni keresztény királyság idejében keletkezett Gestára nyúlnak vissza, a honfoglaló dinasztia eredetmondáját is kétségtelenül innét merítették, ide pedig az Emese álmának nevezett monda több mint kétszáz éves pogány hagyományból, totemista magot őrizve került. Akár az ősi frank történetben. A Fradegar-féle krónikaszerkesztésben ugyanis az V. századra utaló Meroving-ház pogány eredetmondája a tengerből felmerülő, állat alakú ósról szól — a magyaroknál viszont a honfoglalást közvetlenül megelőző IX. századi első évtizedekből, amikor egy “álombeli” nászt él át az Árpád-ház ősanynja, Emese, a nemzetségi ős sólyommadárral, a Turullal. Ráadásul itt is szerepel a víz motívuma, de itt a totemős nem a tengerből merül fel, hiszen madárként érkezik. A víz ebben

az esetben a nász következményeként ered előbb patakként, majd messze földre kanyargó folyóvá duzzadva.

Itt éppen csak utalok régebbi megállapításaim adataira, s az ott felsorolt néprajzi, vallástörténeti dokumentumokra, melyek a régi, ázsiai népeknél egyes esetekben kimutathatóan a víz képzetét, a víz sokaságát, a fejedelmi hatalom nagyságának szimbólumául tekintik. Így van ez például a karlukoknál, ujugroknál is. Ez utóbbiakról pedig tudjuk, hogy az ázsiai hunok maradványai. Más részről viszont nyelvészeti kutatások a hun Attila király nevét is (Etele, Etil) úgy magyarázzák, hogy “messzire özönlő víz” a jelentése.

A modern racionalista kutatás természetesen arra hajlik, hogy a fennmaradt mondákat irodalmi motívumokra, kölcsönzésekre, a krónikaszerzők másolataira, ötleteire vigye vissza. A magyar hagyományban azonban nyoma sincs annak, hogy a honfoglaló Árpád dinasztiájának eredetmondáját az Attilától való származás hagyományával próbálnák igazolni. Ennek ellenére, a hagyomány maga fellelhető a krónikákban, tudákosan kompilált családfákkal, nevekkel. De nincs Emese álmához kapcsolva, aki pedig arról álmodott, hogy ivadéka “messze özönlő víz” módjára, más földön, nagy hatalmat fog gyakorolni. Messze attól a helytől, ahol a fogantatás után várható fejedelmi örökös születni fog.

Az elveszett, kereszténykori gesta nem tudjuk, hogy mit tartalmazott ebből a totemista jellegű mondából: De Emese fia, akit anyjának álmáról *Álmos*nak — álommal megjelöltnek neveztek el — valóban fejedelem lett. S ő vezette el az általa először “egy fő” alatt egyesített magyarok népét a Kárpát-medencéig, az új hazáig. Annyi bizonyos, hogy ez az elveszett gesta sem dédelgethette a pogány hagyományokat. Azt például későbbi említésből biztosan tudjuk: benne volt, hogy a keresztény magyarok I. Endre kora után a pogány lázadó Vata főúr nemzetségéből nem házasodhattak. Ilyen körülmények között aligha lehetséges, hogy az akkori kereszténység által pogány barbárnak tartott, s Rómát is fenyegető Attila bármennyire is nagyhatalmú emlékét a kereszténnyé lett magyar királyok büszkeséggel emlegették volna. De min-

denestől nem lehetett a pogány múltat elfelejteni, és halvány nyomokban fennmaradt egy-egy utalás. Például az, hogy éppen I. Endre, a pogányságból megtérni nem akaró Árpád-házi Vazul később trónra kerülő és jobb belátásra térő fia egy "Attila kardjának" nevezett fegyvert őrzött. (Melyet aztán özvegye elajándékozott Nordheini Ottó bajor hercegnek, mint Hersfeldi Lambert bajor krónikája 1077-ben említi.) A XII. században az Admontban bencés apácává lett Zsófia magyar királyi hercegnő, bátyját, II. Gézá, hozzá írt leveleiben "a hunok királyának" nevezi.

A XIII. században azután, éppen az Ázsiából érkező tatárok pusztítása után, a keresztény nyugati országoktól semmiféle segítséget nem nyerő Magyarországon mintha váratlan erővel támadna fel a "hunok emléke". Az akkor keletkező krónikák már nemcsak arról írnak, mint egyikük (Anonymus), hogy a dinasztia Attilától származott, hanem egyenesen arról, hogy az egész magyar nép a hunoktól származik. Ez — mint ismeretes — a már Itáliában is jelentkező "népfelség" elvének kora, s ez az idő az, amikor a franciák például krónikáikban azt hirdetik magukról, hogy ők a dicsóséggel harcoló, régi trójaiak leszármazottai.

Emese fiának, Álmos első fejedelemnek története azonban nem ekkor keletkezik, s ősrégi, totemista-sámánista vízképzetével erősen el is üt a "népi mondák" stílusától. Ez a hagyomány az "egy főként" parancsoló személyiség hagyománya, mitikus vallási háttérrel megtámasztva, de erős fogózóval a realitásokba. Hiszen Álmos valóban, történeti hitelességgel elvezette népét a Kárpát-medencébe, melynek földjére ő maga "nem léphetett be" — mint a krónikák mondják. Helyette a fia, Árpád lett az új fejedelem — s ő már a bizánci forrásokban mint "nagyfejedelem" szerepel. Hiszen alattvalói a Kárpát-medencében már itt lakó népekkel, köztük a hun-utódnak tartott avarokkal is gyarapodtak.